
*Л.Д.Владиченко,
кандидат філософських наук,
докторант філософського факультету
КНУ імені Тараса Шевченка*

КЛАСИФІКАЦІЯ ВІДНОСИН МІЖ ДЕРЖАВОЮ ТА РЕЛІГІЙНИМИ ОРГАНІЗАЦІЯМИ: ТЕОРЕТИКО- МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ*

Кожна держава має свої унікальні відносини із релігійними організаціями. Сучасні відносини між державами та релігійними організаціями формувалися впродовж тривалого часу в процесі державотворення та розвитку релігійного середовища. Нині у світі існує доволі різноманітна палітра таких відносин, і виділення певних схожих та відмінних рис цих відносин дозволяє здійснювати їх класифікацію. Зокрема, відносинам між державою та релігійними організаціями присвячена досить велика кількість дослідницької літератури як в Україні, так і за кордоном. Слід зазначити, що вказані відносини досліджуються фахівцями з різних галузей знань, зокрема з релігієзнавства, історії, політології, юриспруденції, державного управління і т.д. Отже, є підстави говорити про міждисциплінарний характер даної проблематики.

Зокрема даною проблематикою у своїх публікаціях займалися такі українські дослідники, як: А.Деркач, Ю.Кальниш, Ю.Решетніков, В.Сленський та зарубіжні дослідники, котрі представляють США, країни Західної Європи, а також пострадянські країни: Р.Шевчик, Е.Венизелос, С.Феррари, Х.Казанова, Д.Фокс та ін.

Аналізуючи дослідження із зазначеної проблематики, можна виділити такі їх особливості. По-перше, в них недостатньо уваги приділяється визначенню понятійно-категоріального апарату, який характеризує відносини між державою та релігійними організаціями. По-друге, нівелюється сутнісна характеристика термінологічного ряду, яким позначаються дані відносини. По-третє, переважна більшість досліджень стосується суто прикладних аспектів вказаних відносин. Все це свідчить про відсутність комплексного підходу до

* Авторська редакція

розробки даного питання у теоретико-методологічному аспекті, особливо серед релігієзнавчих досліджень. Подоланню вказаних прогалин дослідження класифікаційних особливостей у відносинах між державою та релігійними організаціями покликана дана стаття.

Метою статті є проведення аналізу класифікації відносин між державою та релігійними організаціями у теоретико-методологічному зрізі. Для досягнення вказаної мети необхідно виконати наступні завдання: проаналізувати вже існуючі класифікації державно-конфесійних відносин та розкрити їх загальні характеристики у теоретико-методологічному зрізі; розробити на основі системного підходу авторську класифікацію досліджуваних відносин; з'ясувати умови сутнісного рівня партнерського типу відносин між державою та релігійними організаціями.

Вивчення особливостей існуючих класифікацій відносин між державами і релігійних організаціями дозволяє нам виділити їхні характерні риси. Серед науковців спостерігається тенденція щодо створення універсальної класифікації на основі узагальнення попередніх досліджень. На думку автора, апріорі неможливо виділити універсальну класифікаційну модель з огляду на таке.

По-перше, в зв'язку із потенційною неможливістю здійснити огляд всього без виключення варіативного спектру існуючих класифікацій. Бо існують об'єктивні обставини, пов'язані із обмеженістю використання наявних джерел щодо їх опрацювання. Як наслідок, будь-яка запропонована класифікація буде обмеженою.

По-друге, в зв'язку із використанням різних критеріїв у класифікаціях, які неможливо об'єднати в цілісну працюючу систему, оскільки в кінцевому підсумку дослідник надає перевагу тому чи іншому обраному критерію. Даними критеріями можуть слугувати: історична ретроспектива розвитку відносин держави та релігійних організацій; територіально-регіональна локалізація релігійних організацій; державних політик; законодавче регулювання або правовий статус релігійних організацій тощо.

Враховуючи зазначене, надалі ми не намагатимемось конструювати універсальну уніфіковану класифікацію цих відносин. Однак сформулюємо власне розуміння класифікації останніх, використовуючи відповідні критерії та залишаючись при цьому у межах власного дослідження. Зокрема серед характерних особливостей деяких класифікацій відносин між державою та релігійними організаціями

відзначимо певне змішування критеріїв розподілу в межах однієї класифікації.

Приміром, дана тенденція властива класифікаціям українських та польських науковців: А.Деркача (дослідник наводить наступну класифікацію моделей зазначених відносин: теократія, симфонія, клерикальна держава, секулярні держави, традиційні, особливі правовідносини з певним релігіями [2, 20]); Р.Шевчика, котрий, розглядаючи історичну ретроспективу державно-церковних відносин, виділяє наступні їх моделі: «американську модель чистої сепарації» ... «французьку модель ворожої сепарації» ... «німецьку модель скоординованої сепарації» ... «комуністичну модель» [13, 14–19]. Зокрема, в наведених прикладах дослідниками одночасно використано такі класифікаційні критерії, як історична ретроспектива та правовий статус релігійних організацій.

Наступною тенденцією серед сучасних класифікацій типів відносин між державами та релігійними організаціями, яка, власне, доповнює попередню, є схильність до семантичної різноманітності у позначенні одного й того самого виду цих відносин.

Так, відносини, в основу яких покладено принцип підтримання державою релігійних організацій, визначаються як моделі або системи під наступними назвами: «синкретична модель» [4, 201]; «ідентифікаційна модель» [6, 24]; «однопорядкові відносини» [1, 33].

Відносини, в основу яких покладено принцип чіткого відмежування держави та релігійних організацій, позначаються як «антагоністична модель» [4, 201]; «сепараційна модель» [6, 24].

Відносини, в основу яких покладено принцип співробітництва держави та релігійних організацій у різних сферах суспільного життя, позначаються як «симбіотично-партнерська модель» [4, 201]; «коопераційна модель» [6, 24]; «полікратична система» [1, 33].

Таким чином, можна помітити (на чому акцентувалося вище), що різні дослідники, класифікуючи відносини між державою та релігійними організаціями, користуються різнорідними критеріями.

Ще однією характерною рисою існуючих класифікацій відносин між державою та релігійними організаціями можна назвати наявність як надмірно деталізованих класифікацій, в межах яких дослідники виокремлюють значну кількість структурних одиниць, а з іншого – дуже загальних класифікацій.

Наприклад, український дослідник Ю.Кальниш наводить дуже

детальну класифікацію сучасних моделей означених відносин, виділяючи три загальні моделі – «синкретичну», «антагоністичну» та «симбіотично-партнерську» [4, 201], в межах яких виокремлює такі різновиди: «синкретична-державна церква, синкретична-національна церква, синкретично-клерикальна та синкретично-теократична»; «антагоністична-ворожа, антагоністична-байдужа»; «симбіотично-партнерська-зрівняльна, симбіотично-партнерська-ліберальна, симбіотично-партнерська-конкордат» [4, 201–202].

Менш деталізовані класифікації містяться в працях інших сучасних науковців. Так, італійський дослідник С.Феррарі у роботі «Церква і держава в Західній Європі: італійська модель» (1999 р.) пише, що: «Класифікація церковно-державних систем в Західній Європі традиційно побудована на потрійному розділенні; вони визначаються по-різному – як системи відділення, системи конкордату і системи національних церков» [9, 110]. Також у праці сучасного американського дослідника релігії Х.Казанови «Публічні релігії в сучасному світі» виділяються такі види відносин між державою та релігійними організаціями, як моделі «державних релігій» та «релігії, відділені від держави» [11, 107–112].

Надалі серед класифікацій відносин між державою та релігійними організаціями спостерігаємо окреслення загальних назв моделей цих відносин без проведення їх детального методологічного розгляду. Зокрема, це має місце в окремих українських дослідженнях. Наприклад, Ю.Решетников у статті «Організаційно-інституційне забезпечення державно-конфесійних відносин: вітчизняний та закордонний досвід» (2014 р.) зазначає: «усе різноманіття моделей державно-конфесійних відносин, зокрема властивих європейським країнам, з певною мірою умовності можна поділити на ідентифікаційну, коопераційну та сепараційну моделі» [6, 24] без надання їм в подальшому детальної характеристики.

Ще одна особливість існуючих класифікацій відносин між державою та релігійними організаціями полягає у зосередженні уваги на детальному розкритті лише однієї із запропонованих моделей таких відносин. Приміром, американський дослідник Д.Фокс у праці «Відмежування релігії і держави та секуляризм в теорії і на практиці» (2010 р.), виділяючи загальну сепараційну модель, яка ґрунтується на принципі розмежування держави та релігії, потім проводить її детальний аналіз, виокремивши чотири локальних

моделі в рамках загальної: модель абсолютного відокремлення; модель нейтрального відокремлення в політичному контексті; модель відокремлення з використанням ідеалів та модель відокремлення у формі секуляризму-лаїцизму [12, 385].

Слід зазначити, що серед особливостей класифікацій відносин між державою та релігійними організаціями спостерігається виділення дослідниками як типів, так і моделей цих відносин. Причому нерідко в межах однієї класифікації. Так, український релігієзнавець В.Єленський у праці «Релігійно-суспільні зміни в посткомуністичній Європі» (1999 р.) виділяє чотири «моделі релігійно-суспільної еволюції Другого світу» [3, 30], а саме «модель секуляристського абсолютизму ... модель жорстокого і антагоністичного відокремлення ... ліберально-комуністичну модель ... модель ситуативної та вимушеної співпраці – «польська модель» [3, 30–32] і три типи державно-церковних відносин, які формуються з означених моделей після посткомуністичних трансформацій – «балканський ... центральноевропейський ... пострадянський» [3, 34].

Типологізацію відносин між державою та релігійними організаціями у своїх дослідженнях проводять: В.Бондаренко, Є.Вензелос, Ю.Кальниш, Г.Робертс та ін. Однак зауважимо, що в більшості класифікацій вживається дефініція «модель відносин».

Таким чином, необхідно відзначити характерну рису розглянутих нами класифікацій, яка полягає в тому, що в них довільно вживаються терміни «тип» та «модель», тобто має місце змішування цих понять.

Якщо звернутися до довідкової літератури, то як вказує «Тлумачний словник-мінімум української мови» (2006 р.), тип – це «класифікаційне поняття в науковій систематиці» [8, 533]. Отже, під поняттям «тип» розуміємо найзагальнішу логічну одиницю у тій чи іншій класифікації. «Сучасний словник іншомовних слів» (2006 р.) дає таке визначення поняття моделі: «Модель – схема для пояснення якогось предмета, явища, або процесу в природі та суспільстві» [7, 461].

Тож бачимо, що тип є об'ємнішим поняттям, ніж модель. Тип включає в себе найзагальніші характеристики явищ та процесів, які класифікують. Модель є нічим іншим, як конкретизацією того чи іншого типу, відповідна теоретична схема із зазначенням його складових та механізму їх взаємодії. Як зазначає грецький науковець

і громадський діяч Є.Венізелос «Практично завжди обговорення питання про відносини держави і церкви має відправним пунктом певну теоретично і практично обґрунтовану типологію відносин» [1, 33]. Отже, вважаємо, що в контексті загальної класифікації відносин між державою та релігійними організаціям, без її конкретизації та деталізації, коректно вживати поняття «тип відносин», а не «модель».

Виходячи із зазначеного вище, під типом відносин між державою та релігійними організаціями ми розуміємо загальне поняття про дані відносини, яке вказує на поєднання основних властивих йому характеристик, які, в свою чергу, дозволяють віднести ці відносини до тієї чи іншої класифікаційної категорії.

Варіативність кореляції складових відносин між державою та релігійними організаціями в межах того чи іншого типу конкретизується у моделі цих відносин. Отже поняття «модель відносин між державою та релігійними організаціями» деталізує тип цих відносин, надаючи цілісне схематичне окреслення складових останніх, а також пояснює механізм їх взаємодії. У свою чергу, модель також є ідеальною теоретичною схемою певного типу відносин, тому кожна модель має свій конкретний індивідуально-практичний відповідник (вид), а саме конкретизується на прикладі відносин в тих чи інших країнах.

На основі сказаного вище представимо авторське розуміння класифікації відносин між державою та релігійними організаціями, окреслимо загальні типи цих відносин і опишемо найоптимальніший з них через загальне теоретичне окреслення моделі даного типу відносин.

За вихідний принцип загальної класифікації відносин між державою та релігійним організаціям візьмемо сукупність невід'ємних складових цих відносин. Такими складовими є насамперед суб'єкти відносин. Як зазначалося раніше, вказані суб'єкти набувають різних форм соціальних інституційних об'єднань, у даному разі державних та релігійних.

Враховуючи сказане вище, підкреслимо, що в соціальній комунікації, яка набуває суб'єкт-суб'єктної форми, потенційно закладена можливість досягнення комунікативних цілей. Оскільки вихідними характеристиками суб'єкт-суб'єктної взаємодії є паритетність та рівність партнерів відносин, в результаті вибудовується партнерський тип відносин. Коли ж соціальна комунікація набуває суб'єкт-

об'єктної форми, зазначені характеристики нівелюються, і в результаті формується індиферентний або неприязний тип відносин.

Таким чином, виходячи із потенційної варіативності можливих взаємодій між суб'єктами відносин, можна виокремити три типи відносин між державою та релігійними організаціями – партнерський, неприязний та індиферентний тип. В основу даної класифікації в якості розподільного критерію покладено «суб'єктну комунікаційну взаємодію».

Надалі, залишаючись в межах предметного поля нашого дослідження, детально охарактеризуємо модель партнерського типу відносин, вказавши його елементи та механізм їх взаємодії у сфері соціальної комунікації з огляду на те, що саме при партнерському типі відносин можлива продуктивна взаємодія між його суб'єктами.

Сучасна українська дослідниця у сфері соціальної філософії Л.Осадча в публікації «Соціальна комунікація як об'єкт філософського аналізу» (2010 р.) акцентує увагу на тому, що така комунікація «є площиною вираження смислів, що коригують життя соціуму на рівні всіх його проявів. Тематизуючись, вона постає як дискурс» [5, 11].

Зазначимо, що тема дискурсу нині є однією з актуальних проблем філософського аналізу. Сучасні скандинавські науковці Л.Філіпс та М.Йорнсен у праці «Дискурс-аналіз. Теорія і практика» (2004 р.) наголошують, що такий аналіз «можна застосовувати при дослідженні різноманітних областей соціального життя, включаючи соціальні інститути і організації» [10, 15]. Отже, дискурс виступає певною комунікативною формою, а відповідні компетентні державні та релігійні інститути у своїх відносинах при вирішенні тих чи інших питань знаходяться с дискурсивній сфері. При цьому дискурс «відіграє роль стабілізатора суспільного життя, адже здійснює відбір найбільш ефективних, продуктивних життєвих практик» [5, 11].

Отже, суб'єктами, які репрезентують державний компонент у даних відносинах, можуть виступати відповідні уповноважені державні органи центрального та регіонального рівня підпорядкування у структурі органів виконавчої влади, до компетенції яких входить формування та реалізація державної політики у релігійній сфері.

Суб'єктами, що представляють релігійний компонент вказаних відносин, можуть виступати окремі релігійні організації, які діють в тій чи іншій державі, а також міжрелігійні та міжконфесійні інституційні об'єднання. Дискурсивна взаємодія вказаних суб'єктів

відносин між державою та релігійними організаціями у партнерському типі відносин в ідеалі має відтворювати цілісну роботу на зразок живого організму, в якому злагоджено працюють всі складові, що втілюється у механізмі взаємодії останніх. Отже, окреслимо механізм взаємодії зазначених суб'єктів при партнерському типі відносин між державою та релігійними організаціями.

Перш за все необхідно сказати, що дані відносини мають будуватися на засадах взаємоповаги, паритетності та рівноправності. Також дані відносини визначаються відповідною правовою базою, тобто регулюються правовими актами, в яких закріплені основи цих відносин.

При партнерському типі відносин у позитивному розв'язанні існуючих проблем мають бути зацікавлені як релігійна спільнота, так і держава. Разом з тим при розгляді тих чи інших питань мають враховуватися як державні, так і релігійні інтереси. Отже, механізм взаємодії суб'єктів окреслених відносин передбачає вироблення консolidованої позиції з різних питань, що виникають у ході цієї взаємодії.

В межах релігійних інституцій (наприклад, на засіданнях між-релігійних та міжконфесійних об'єднань), а також в межах державного сектору має відбуватися синхронний процес вироблення консolidованих позицій щодо нагальних питань. В подальшому як релігійна спільнота, так і компетентні державні інституції ознайомлюють громадськість з досягнутою консolidованою позицією через оприлюднення досягнутих результатів.

Враховуючи вищезазначене, відповідні уповноважені державні органи, до компетенції яких входить прийняття рішень щодо питань в релігійній сфері, при прийнятті конкретного рішення мають максимально враховувати позицію релігійних організацій та рекомендації громадських консультативно-дорадчих органів.

При аналізі існуючих у дослідницькій літературі класифікацій відносин між державою та релігійними організаціями встановлено, що в багатьох випадках відбувається некоректне застосування структурних складових які визначають дані класифікації. Зокрема, серед іншого, спостерігається некоректне застосування термінологічного ряду: «тип» та «модель» відносин, тобто по суті підміна цих понять. Запропоновано застосувати класифікаційний принцип щодо систематизації різноманітного спектру існуючих відносин між державою та релігійними організаціями в якому складовими

елементами слугує: «тип», «модель» та «індивідуальний вид моделі».

На базі системного принципу відносин між державою та релігійними організаціями запропоновано авторську класифікацію останніх. Розуміння типології відносин між державою та релігійними організаціями полягає у виділенні трьох типів цих відносин, а саме: партнерському, неприязному, індіферентному. Класифікаційним критерієм даної типології було обрано суб'єкту взаємодію цих відносин.

З'ясовано, що саме при партнерському типі відносин потенційно закладена реалізація досягнення в повному об'ємі дискурсивних цілей. Сутнісний рівень партнерського типу відносин характеризує: наявність паритетності, рівності та взаємоповаги суб'єктів відносин; досягнення консолідованого спільного бачення між цими суб'єктами щодо вирішення того чи іншого питання у відносинах між державою та релігійними організаціями; максимальне врахування, попередньо досягнутої спільної консолідованої позиції окреслених суб'єктів, при остаточному вирішенні того чи іншого питання відповідними компетентними державними органами.

Подальшою перспективою розроблення тематики здійсненого в статті дослідження може слугувати аналіз специфіки практичного втілення описаної вище теоретичної моделі відносин між державою та релігійними організаціями на прикладі моделей відповідних відносин у конкретних країнах, зокрема в Україні та Польщі.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Венизелос Е.* Отношения государства и церкви: взгляд через призму .Лконституции / Е.Венизелос / [перев. с греч. О.Федина; ред. Т.Лошкарёва]. – М.: Новое издательство, 2008. – 172 с.
2. *Деркач А.Л.* Государственно-церковные отношения / А.Л.Деркач. – К.: Издательский отдел УПЦ, 2009. – 320 с.
3. *Єленський В.* Restitutio in integrum. Релігійно-суспільні зміни в посткомуністичній Європі / Віктор Єленський // Людина і світ. – 1999. – №7. – С.30–36.
4. *Кальниш Ю.* Державно-церковні відносини: історія і сучасна політична типологізація / Юрій Кальниш // Актуальні проблеми державно-церковних відносин в Україні : науковий збірник / [Ред. кол.: В.Д.Бондаренко, А.М.Колодний та ін.]. – С.198–202.
5. *Осадча Л.В.* Соціальна комунікація як об'єкт філософського аналізу :

- автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 09.00.03 «соціальна філософія та філософія історії» / Осадча Лариса Василівна. – Київ, 2010. – 19 с.
6. *Решетников Ю.* Організаційно-інституційне забезпечення державно-конфесійних відносин: вітчизняний та закордонний досвід / Юрій Решетников // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2014. – Вип. 1(20). – С.23–35.
 7. Сучасний словник іншомовних слів : Близько 20 тис. слів і словосполучень / [Уклали : О.І.Скопенко, Т.В.Цимбалюк]. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.
 8. Тлумачний словник мінімум української мови : Близько 9 тисяч слів / Уклали: Л.О.Ващенко, О.М.Єфімов. – К.: Довіра, 2006. – 607 с.
 9. *Ferrari C.* Церковь и государство в Западной Европе: итальянская модель / Сильвео Феррари // Мировой опыт государственно-церковных отношений. Учебное пособие. – М.: Изд.-во РАГС, 1999. – С.110–130.
 10. *Филлипс Л.Д.* Дискурс-анализ. Теория и метод / Л.Д.Филлипс, М.В.Йоргенсен. – Харьков: Гуманитарный центр, 2004. – 336 с.
 11. *Casanova J.* Religie publiczne w nowoczesnym świecie / Jose Casanova / [Тłумачуł Tomasz Kunz]. – Kraków : Nomos, 2005. – 396 s.
 12. *Fox J.* Separation of Religion and State and Secularism in Theory and in Practice / Jonatan Fox // Religion, State & Societi. – 2001. – Vol. 39. – №4. – С.384–399.
 13. *Szewczyk R.* Podstawy stosunków prawnych między państwem a kościołem / R.Szewczyk. – Olsztyn : Studio Poligrafii Komputerowej «SQL» s.c., 2010. – 108 s.

Владиченко Л.Д. Класифікація відносин між державою та релігійними організаціями: теоретико-методологічний аспект.

Запропоновано системний підхід щодо класифікації існуючих відносин між державою та релігійними організаціями. В зв'язку з чим при здійсненні класифікації означених відносин пропонується виокремлювати такі її складові як: тип відносин, модель відносин та індивідуальний вид моделі. В основі визначення типів відносин було застосовано такий сутнісний критерій – «суб'єкту комунікаційну взаємодію». Виділено три типи відносин між державою та релігійними організаціями: індиферентний, неприязний та партнерський. З'ясовано, що при партнерському типі відносин потенційно закладена реалізація досягнення в повному об'ємі дискурсивних цілей.

Ключові слова: «відносини між державою та релігійними організаціями», тип, модель, релігійні організації, класифікація.

Владиченко Л. Классификация отношений между государством и религиозными организациями: теоретико-методологический аспект.

Предложен системный подход к классификации существующих отношений между государством и религиозными организациями. В связи с чем при осуществлении классификации указанных отношений предлагается выделять такие ее составляющие как: тип отношений, модель отношений и индивидуальный вид модели. В основе определения типов отношений был применен такой сущностный критерий – «субъектное коммуникационное взаимодействие». Выделены три типа отношений между государством и религиозными организациями: индифферентный, враждебный и партнерский. Выяснено, что при партнерском типе отношений потенциально заложена реализация достижения дискурсивных целей, в полном объеме.

Ключевые слова: «государственно-конфессиональные отношения», тип, модель, религиозные организации, классификация.

Vladychenko L. Classification of relationships between the state and religious organizations: theoretical aspects.

Proposed a systemic approach to the classification of existing relationships between the state and religious organizations. In this regard, the implementation classification of the aforementioned relations are proposed to isolate its components as the type of relationship, relationship model and type of individual models. In the based on the definition of types of relationships, applied such essential criterion – «subjective communication interaction». Three types of relationships between the state and religious organizations, indifferent, malevolent and partnership. It was found that in the partner type relationships potentially lies in the realization of achieving full discursive purposes.

Key words: «the relationships between the state and religious organizations», type, model, religious organizations, classification.